

СТРУКТУРА ТА ТЕМАТИКА ІСТОРИЧНОГО ДИСКУРСУ У БРИТАНСЬКОМУ РОМАНІ 80 – 90-х РОКІВ ХХ СТ.

Метою дослідження є аналіз процесів, які привели до виокремлення історичного дискурсу в британському романі кінця ХХ століття. На основі теоретико-методологічної бази літературознавства та провідних концепцій історіографії здійснено аналіз соціальної, риторичної та епістемологічної практик історичного дискурсу. Процес формування історичного дискурсу розглянуто, враховуючи міждисциплінарне взаємопроникнення понять і концепцій. Тематика історичного дискурсу розглянута на основі найяскравіших романів британської літератури даного періоду, а саме: „Історія світу у 10 ½ розділах” Дж. Барнса, „Земля води” Грема Свіфта та „До Ермітажу” М. Бредбері.

***Ключові слова:** історичний дискурс, структура дискурсу, соціальна, риторична та епістемологічна практики*

Домінуючою тенденцією аналізу дискурсу в другій половині ХХ століття стає тенденція інтеграції методології різних гуманітарних дисциплін, розгляд питань та аспектів дискурсу без обмеження рамками однієї дисципліни. Теорія дискурсу констатується вченими як один із найважливіших напрямків розвитку науки в добу постмодернізму, про це у свої працях згадують Хайден Уайт (Hayden White), Ролан Барт (Roland Barthes), Мішель Фуко (Michel Foucault) та інші.

Власне постмодерністська філософія мови й тексту утворює те поле, на якому перетинаються провідні напрямки гуманітарних досліджень і виокремлюється аналіз дискурсу, який слугує фундаментом для методології таких дисциплін, як: семіотика (структуралістський і постструктуралістський напрямки досліджень), лінгвістика (психолінгвістичні дослідження), соціологія (аналіз маргінальних соціальних груп), антропологія (проблема текстуальності в дослідженні усної та письмової культур), політологія (аналіз дискурсу влади, застосування пост-марксистами методів деконструкції аналізу політичної думки й діяльності), культурологія (текстуальний аналіз етнографічних матеріалів), літературознавство (розширення меж поняття текстуальності, увага до адресата тексту – читача) та історіографія (дослідження „усної історії”).

При застосуванні поняття дискурсу до конкретної галузі знання або дисципліни виникає потреба в уточненні елементів соціальної, епістемологічної та риторичної практики та виділенні тих, які дають право говорити про той чи інший дискурс (у нашому випадку – про історичний). У контексті нашого дослідження доцільно дати визначення дискурсу. „Дискурс – це наділений значенням фрагмент усної або

писемної мови; фрагмент мови, що віддзеркалює соціальну, епістемологічну та риторичну практику групи; або спроможність мови віддзеркалювати й обмежувати цю практику в групі, а також впливати на неї” [1, с. 126].

Більшість напрямків аналізу дискурсу бере свій початок від наукового доробку М. Фуко. Один із найвпливовіших французьких мислителів доби постмодернізму, М. Фуко, своїми працями, присвяченими природі дискурсу, дав поштовх для розвитку нового напрямку в дослідженні соціології, історії, психології, та й зрештою, важко вирізнити ту гуманітарну дисципліну, яка не зазнала впливу ідей філософа. Значення наукового доробку М. Фуко для гуманітарних наук можна порівняти зі значенням праці американського історика та філософа Томаса Куна (Thomas Kuhn), який у 60-х роках ХХ століття запропонував поняття парадигми для позначення нової стратегії розвитку науки. Концепція Т. Куна була спрямована на аналіз методології та виокремлення способів формування нових центрів у філософії науки, тоді як концепція дискурсу М. Фуко відкриває для філософії та методології науки новий предмет – мову, а точніше дискурс. Праця М. Фуко належить до комплексу досліджень мовного й текстового середовища, їх впливів на науку та наукове пізнання. Найбільш ґрунтовно концепцію дискурсу М. Фуко виклав у „Археології знання” („L'archeologie du savoir”, 1969). Одна з узагальнюючих тез М. Фуко твердить, що дискурс є мовою в процесі її застосування, письмового або усного.

Звернімося до ключових елементів дискурсу, тобто соціальної, епістемологічної та риторичної практики, до їх прояви в межах літературознавства й історіографії, а також рецепції художньою літературою. Кожна з перелічених практик історичного дискурсу зазнала впливу лінгвістичного повороту, який відбувся в середині ХХ століття. Можна стверджувати, що саме лінгвістичний поворот сприяв поширенню аналізу дискурсу в гуманітарних дисциплінах. Підвищена увага до феномена мови, зв'язку мови зі свідомістю людини, поява нових дисциплін (психолінгвістика, соціолінгвістика тощо) та нових напрямків дослідження в уже існуючих дисциплінах, із центральним акцентом на мові (наприклад, теорія письма французького психоаналітика Жака Лакана (Jacques Lacan) у психоаналізі) – все це стало підґрунтям для подальшого розширення об'єкта лінгвістики. Лінгвістичний поворот мав два напрямки впливу: перший – вплив лінгвістики на суміжні дисципліни, результатом якого стало оновлення методики та термінології, другий – переймання понятійного апарату від суміжних дисциплін, тобто взаємопроникнення дисциплін у концептуальному аспекті (наприклад, поява літературознавчого напрямку шизоаналізу, який виник унаслідок критичного переосмислення марксистської теорії суспільного виробництва та психоаналітичної концепції бажання).

Складовими соціальної практики дискурсу М. Фуко вважає модальності висловлювань (тобто закономірності висловлювань, їх

характеристики, інституційну приналежність), формування понять і стратегій дискурсу. Послідовники французького вченого трактують соціальний аспект будь-якого дискурсу як його ключовий елемент. Концепція дискурсу відомих політологів Ернесто Лакло (Ernesto Laclau) та Шанталь Муфф (Chantal Mouffe) охоплює як мову, так і всі соціальні явища. Опираючись на те, що структура мови не може бути цілковито фіксованою, вчені стверджують, що й суспільство та соціальна ідентичність людини не можуть бути фіксованими. Таким чином, соціальна об'єктивність, наприклад існування певної соціальної групи, формується залежно від дискурсу. В контексті аналізу історичного дискурсу важливе питання ідентичності, співвіднесеності індивіда з групою, яка впливає на нарративну позицію як історика, так і письменника. З іншого боку, цікавим є принцип взаємопроникнення термінології й художніх образів, спричинене зміною функції історії й істориків у суспільстві. Згідно із критичним дискурс-аналізом британського науковця Нормана Феркло (Norman Fairclough), соціальні та культурні (включно з літературними) процеси та структури розглядаються частково як дискурсивні й лінгвістичні. Метою дискурс-аналізу є висвітлення дискурсивної зміни соціальних і культурних явищ, які відображаються в письмових, розмовних і візуальних образах. Н. Феркло у праці „Дискурс та соціальні зміни” („Discourse and Social Change”, 1992) стверджує: „Формування суспільства за допомогою дискурсу відбувається аж ніяк не завдяки тому, що люди вільно грають з ідеями. Воно є наслідком їх соціальної практики, яка глибоко впроваджена в їх життя і зорієнтована на реальні, матеріальні соціальні структури” [Цитата за 2, с. 102].

Епістемологічна практика дискурсу включає в себе пізнавальні засади, загальні риси пізнання, межі пізнання, а також його достовірність і недостовірність. Гносеологія, тобто теорія пізнання, після лінгвістичного перевороту набула синтетичного характеру. Гносеологія кінця ХХ століття є поєднанням наукових і ненаукових форм пізнання, що, відповідно, веде за собою еkleктику методів і, як не парадоксально, звужує межі пізнання та його об'єктивність. Філософія науки, структуралізм, постструктуралізм, екзистенціалізм, філософська антропологія, герменевтика, феноменологія – ось далеко не повний перелік філософських течій, які долучилися до формування аналізу дискурсу. При такому багатовекторному впливі виникає ситуація, коли, з одного боку, існує безліч форм прояву історичного дискурсу в художній літературі, які потребують детального аналізу, а з іншого боку – вже сама художня література містить аналіз історичного минуло, опираючись на існуючі теорії або витворюючи власний, суб'єктивний, художній аналіз історичного минулого.

У науковому пізнанні історії існує певна узгодженість щодо використання тих чи інших методів дослідження минулого, підтримки тої чи іншої течії у філософії історії. Проте такого не можна сказати про художню літературу. У художній літературі, особливо в постмодерністському романі, панує хаотичне переплетення концепцій,

напрямків філософії історії, яке супроводжується змішуванням факту та вигадки. Тому проаналізувати історичний дискурс у художній літературі означає також знайти ті засоби, за допомогою яких можливе саме така своєрідна еkleктична форма, переконатися в тому, що постмодерністський колаж ідей є самодостатнім естетичним явищем.

Риторика як дисципліна, яка вивчає закономірності народження, передачі та сприйняття мови й тексту, має пряме відношення до аналізу будь-якого дискурсу. Безпосередньо при аналізі історичного дискурсу у британському романі 80 – 90-х років ХХ століття до уваги беремо не риторичну наукову дисципліну, а лише риторичну практику, пов'язану з текстом художньої літератури. Зв'язок риторики з літературою наприкінці ХХ століття сприймається як даність, британські енциклопедії та літературні словники констатують: „звернення сучасних критиків до риторичного виміру літературного твору, тобто до аспектів, які переконують читача чи скеровують його реакцію” [12, с. 189], виокремлюють літературну риторичну практику (literary rhetoric), яка „пов'язана з організацією та прикрашенням (embellishment) творів” [11, с. 490], а також наголошують на тому, що риторика є „сильним інструментом в аналізі дискурсу, а отже, може виступати формою літературної критики” [4, с. 846]. Наприкінці ХХ століття риторична практика як одна з форм і складових критичної практики розглядається у співвідношенні з впливом на адресата (тобто на читача) певного художнього тексту. У контексті дослідження структури дискурсу риторичну практику слід розглядати як спосіб побудови дискурсу, тобто враховуючи засоби досягнення певного впливу на читача. Аналізом риторичної практики займався багато літературознавців, найвагоміші дослідження в цій сфері належать М. Фуко, Жакові Дерріда (Jacques Derrida), Полю де Ману (Paul de Man) і Террі Іглтону (Terry Eagleton).

Британський літературознавець Т. Іглтон, зокрема, стверджує, що дискурс як такий не має певного означеного, натомість, на його думку, він має „мережу означників, здатних охопити все поле значень, об'єктів та практик”, а література і те, що науковці схильні називати „літературним каноном”, є лише тими творами, які виступають найбільш піддатливими для певного дискурсу [6, с. 175]. Таке констатування зв'язку між дискурсом і літературою наводить критика на подальші роздуми, з яких він робить висновок про кризу як літератури, так і літературної теорії. Теорія у процесі аналізу літератури стає політизованою (political criticism), це виявляється в тому, що, за твердженням Т. Іглтона, „літературна критика вибирає, опрацьовує, корегує та переписує тексти відповідно до певних інституціоналізованих норм „літературного” – норм, які кожного разу є суперечливими та завжди історично мінливими” [6, с. 176-7].

М. Фуко також зауважує парадокс у дослідженні дискурсу, проте його висновки більш оптимістичні. Він, зокрема, зазначає: „визначити сукупність висловлювань в її індивідуальності означає описати розсіяння цих об'єктів, зафіксувати всі прогалини, що їх розділяють, виміряти відстані між ними – одне слово, сформулювати закон їхнього

розподілення” [3, с. 53]. Отже, щоб описати дискурс, не потрібно політизувати процес аналізу, тобто корегувати чи переписувати певну множину текстів відповідно до норм певної інституції (в цьому положі М. Фуко і Т. Іглтона збігаються), натомість, слід визначити основні закономірності формацій дискурсу. Для цього М. Фуко також радить уникати таких понять як „ідеологія”, „теорія”, „сфера об’єктивності”, та радить дотримуватися правил формації дискурсу (така точка зору збігається з позицією більшості критиків деконструктивістського спрямування, які категорично виступають проти будь-яких ієрархічних чи тоталітарних елементів у критиці). За М. Фуко, правила формації – це умови, яким мають відповідати елементи певного дискурсу, до яких він відносить: об’єкти, модальність висловлювання, поняття та варіанти тематичного вибору. Це також умови існування, співіснування, стабільності, модифікацій та зникнення в тому чи іншому розподілі дискурсивних елементів [3, с. 62].

На прикладі трьох романів – „Земля води” Грема Світа (Graham Swift „Waterland”, 1983), „Історія світу в 10 ½ розділах” Джуліана Барнса (Julian Barnes „A History of the World in 10 ½ Chapters”, 1989) та „До Ермітажу” Малкольма Бредбері (Malcolm Bradbury „To the Hermitage”, 1999) – розглянемо тематику історичного дискурсу британського роману 80 – 90-х років ХХ століття, насамперед аспекти, пов’язані з історіографією та філософією історії. Вибірка складається із трьох найбільш значущих (у плані проблематики та художнього переосмислення філософських і наукових концепцій) романів цього періоду, в яких повною мірою виражений історичний дискурс. У них можна чітко простежити домінування певної тематики та взаємозв’язок історіографії з літературою. Кожен твір здобув схвальні відгуки як критики, так і широкого читацького загалу. Всі три романи перекладені десятками мов світу, проте, на жаль, немає їх українського перекладу.

Грем Свіфт у романі „Земля води” за допомогою художніх засобів подає протистояння двох тенденцій в історіографії та культурології: концепції природної історії та поняття „кінця історії”. Концепцією природної історії послуговується широке коло науковців. Вона бере свій початок від теорії походження видів Ч. Дарвіна (Ch. Darwin), яка згодом трансформувалася в соціальний дарвінізм. Адаптацію до гуманітарних наук природної історії, а саме постулатів еволюціонізму, здійснив американський палеонтолог Стівен Дж. Гулд (Stephen Jay Gould). У праці „Коловорот часу, стріла часу” („Time’s Cycle, Time’s Arrow”, 1987) вчений, зокрема, розглядає дихотомію двох ключових понять філософії історії, зазначених уже в назві його розвідки. Поняття „стріла часу” (time’s arrow) передбачає те, що „історія є незворотною послідовністю неповторюваних подій”, тобто „кожен момент займає свою визначену позицію у часовому ряді, і всі моменти, розглянуті у належній послідовності, розповідають історію пов’язаних подій, рухаючись у певному напрямку” [7, с. 10-11]. Натомість, події круговороту часу „не мають значення окремих епізодів із випадковим впливом на можливу історію (contingent history)”, це передбачає наявність іманентних у часі, завжди присутніх і незмінних

основних станів (fundamental states), тому окремі події чи явища є частинами повторюваних циклів, минуле знаходить своє відображення в майбутньому, а час не має напрямку [7, с. 11].

Якщо розглядати питання сутності історичного часу, його перервність чи неперервність ширше, то ідеї С. Дж. Гулда можна доповнити двома поняттями з концепції історичної темпоральності Жюльєн Дельоза (Gilles Deleuze) – Еон та Хронос. За концепцією французького філософа, Хронос – це феномен історичної реальності, яка постійно перебуває у тотальному теперішньому, він моделює й репрезентує циклічні аспекти темпоральності, тоді як Еон – це ланцюжок окремих, лінійно впорядкованих подій. В Еоні теперішнє позбавлене свого онтологічного значення, воно нівелюється, стає лише моментом переходу від минулого в майбутнє. Таким чином, подієвість конструюється за допомогою оформлення у Хроносі окремих подій, тобто Еонів.

Коловорот часу та стріла часу, Хронос та Еон, – концепти, які Г. Свіфт трансформує в сюжет, перетворює в метафори й образи. Коловорот часу виражений циклічністю подій у долі родин Кріків та Аткинсонів, в історії містечка Фени, у природних циклах повеней, які впливають на долю містечка та його жителів. Циклічний і метод, за допомогою якого вчитель історії Том Крік намагається відтворити для себе і своїх учнів події минулого: повертатися назад до того моменту, звідки можна знову розпочинати. Антиномія Хронос/Еон у романі проектується на інтерпретацію історичної реальності. Стосовно Хроносу минула реальність така ж, як і теперішня, вони обидві однаковою мірою присутні в людській свідомості, тому персонажі сприймають їх як рівноправні. У даній ситуації історична реальність усвідомлюється як постійно існуюча. Якщо розглядати історичну реальність стосовно Еону, то теперішнє майже зникає, оскільки минуле і майбутнє постають як нескінченні, тому теперішнє видається лише миттю й тоді виникає ситуація розгубленості щодо сучасності, яка, як не парадоксально, спричиняє зневіру в минулому, тобто в історії.

Унаслідок зневіри в історії в персонажів роману виникає відчуття „кінця історії”. У наукових колах теза про „кінець історії” (end of history) вперше висловлена Олександром Кожевим (Alexandre Kojève), одним із ключових було твердження, що після 1945 року світ став однорідним, втратив стимул до історичної боротьби. У 1989 році американський політолог Френсіс Фукуяма (Francis Fukuyama) в статті „Кінець історії” розширив теорію Олександра Кожева. Розвідка згодом переросла у книжку, а саме поняття перетворилося на чергову концептуальну метафору постмодернізму, а згодом – на загальноживане кліше. Г. Свіфт показує поняття кінця історії не лише як історіографічну проблему, але також як життєву філософську позицію персонажів. Найяскравіше зневіра в історії змальована автором у другому розділі роману з промовистою назвою „Про кінець історії”. Один з учнів на уроці історії заявляє про те, що історія більше не має жодного значення, оскільки вона дійшла до того моменту, коли напевне завершиться.

Підлітковий максималізм героя роману Г. Свіфта збігається з епатажними теоріями філософів-постмодерністів про вичерпаність культури, історії, про зневіру в ідеологіях, а також будь-яких логоцентричних формаціях. Для інших персонажів кінець історії настає із втратою близької людини або тоді, коли вони вже не здатні вести розповідь про своє життя. Отже, історія отожднюється з життям особистості або з наративною ідентичністю. У цілому ж персонажі роману виступають типовими носіями філософії постмодерну, які усвідомлюють вагу минулого, тому не можуть бути впевнені в майбутньому, страх перед яким підсилюється розгубленістю, усвідомленням загроз і відчуттям іронії, яке переростає у скепсис.

Окрім темпорального аспекту історії, Г. Свіфт звертає увагу читачів на феномен природної історії. Британська письменниця та літературний критик А. С. Баєт (A. S. Wyatt) називає розділи, присвячені природній історії, найкращими в цьому романі [5, с. 70]. Вона також зазначає, що тяжіння до природничого тлумачення законів історії, а саме за допомогою різних модифікацій теорії еволюціонізму, можемо спостерігати впродовж останніх тридцяти років ХХ століття. Зокрема, до „природних історій” (natural histories) А.С. Баєт зараховує і роман Дж. Барнса „Історія світу в 10 ½ розділах” [5, с. 69].

Г. Свіфт і Дж. Барнс значну увагу у своїх романах приділяють природній історії. Проте Дж. Барнс у романі „Історія світу в 10 ½ розділах” основну акцент робить не так на еволюціоністських та й у цілому природних законах розвитку історії, як на її рецепції, образно кажучи, на природі історіографії. Письменника цікавить те, як історія записана й передана нащадкам, і у зв'язку з цим центральною темою роману виступає протиставлення факту та вигадки. Автор урівнює в правах художню вигадку та архівні документи. Більшість розділів роману містять дати й історичні події, достовірність яких, на перший погляд, видається доволі великою. Проте, як не парадоксально, але третій розділ, який апелює до архівних матеріалів і в якому вказані не лише бібліографічні дані документів, але й їх місце знаходження в муніципальному архіві включно з нумерацією шухлядок для документів, змушує читача замислитись над значенням таких даних для викладення історії. Документальність виступає в романі, з одного боку, підтвердженням подій та об'єктивності їх викладу, а з іншого – лише підсилює протистояння факту та вигадки в тексті роману, який є прямою проекцією ситуації в історіографії. Дж. Барнс дотримується тієї точки зору, що історія є наративним конструктом, тобто вона у всіх випадках – лише розповідь (міфологізована, документальна, художня чи особиста), й кожна з розповідей залучена до формування загальної картини історії. Така авторська позиція збігається з новітніми напрямками в історіографії (фікціональна історія та мікроісторія).

М. Бредбері в романі „До Ермітажу” пародіює структуралістсько-постструктуралістський комплекс принципів у літературознавстві, акцентуючи на недосконалості деконструкціоністського підходу. На прикладі проекту дослідження творчості французького філософа-

просвітника Дені Дідро він ламає стереотип універсальності застосування методів деконструкції. Граматист Бу Лунеберг організовує проєкт, метою якого є дослідити різні аспекти творчої спадщини Д. Дідро, в якому беруть участь науковці, діячі культури, а також люди, далекі від мистецтва. Такий підхід повинен забезпечити різносторонній аналіз, проте М. Бредбері звертає увагу читача на те, що в добу постмодернізму множинність підходів не завжди означає об'єктивність чи результативність дослідження.

Деконструкція літературного твору (перетворення його на інтертекст), деконструкція поняття автора (зокрема, занадто буквальне та дещо спрощене трактування літературознавцями концепції Р. Барта щодо „смерті автора”), а також деконструкція культурної спадщини в цілому (методика постмодерністського аналізу) в романі „До Ермітажу” зображені М. Бредбері через призму іронії. Перелічені сфери застосовують методологічний комплекс, який перегукується з новим напрямком історіографії кінця ХХ століття – деконструкцією історії. Особливості даного напрямку філософії історії та його методології детально опрацьовані британським істориком Еланом Манслоу у праці 1997 року „Деконструюючи історію” (Alun Munslow „Deconstructing History”) [9]. Він не лише систематизує основні методологічні підходи в історіографії, окреслює межі традиційних методів, але й виокремлює нову нішу в даній сфері – деконструкціоністську історіографію. Британський історик Кейт Дженкінс (Keith Jenkins), наголошуючи на внутрішніх якісних змінах, які відбулися впродовж останніх десятиліть ХХ століття в історіографії, стверджує, що причиною цього став безперечний вплив лінгвістичного повороту. За її твердженням: „Історія (історіографія) є інтертекстуальним, лінгвістичним конструктом” [8, с. 6]. Отже, як лінгвістичний конструкт, вона також переймає й методи дослідження, зокрема деконструкцію. Міждисциплінарний діалог у межах історичного дискурсу розширює методологію дослідження для істориків і тематичне поле письменників постмодерністського спрямування.

„Дискурс пов'язаний з організацією вираження історичних подій чи фактів у формі нарративу (чи його моделі), проте потрібно зважати на те, що рано чи пізно багато історій, які виникають у межах моделей, безперечно будуть переказані або залучені до більших нарративів” [10]. Зауваження відомого британського історіографа Патріка О'Браєна (Patrick O'Brien) до певної міри підсумовує процес формування історичного дискурсу. Історичний дискурс, завдяки своїй відкритості до міждисциплінарних контактів і взаємопроникнень, у тематичному плані містить основні поняття та концепції історіографії, які були сформовані істориками та філософами історії в останніх десятиліттях ХХ століття і які успішно використовують письменники-постмодерністи, утворюючи вже новий рівень дискурсу. На цьому рівні історичний дискурс не змінює своєї структури. Тобто його основні елементи (епістемологічна, соціальна та риторична практики), а також його тематика перебувають у процесі міждисциплінарного взаємозв'язку та становлення. Тематика

історичного дискурсу у британському романі акумулює в собі ключові поняття історіографії (кінець історії, фікціональна історія, мікроісторія) та відображає процеси розвитку методології вивчення історії (деконструкціоністська історіографія).

1. *Джоліоф, Девід* *Дискурс* // Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Вінквіста та В. Тейлора; Пер. з англ. В. Шовкун. – К: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2003. – С. 126-128.
2. *Луїза Дж. Філліс і Маріанне В. Йоргенсен*. Дискурс-аналіз. Теорія і метод / Пер. с англ. – Харків: Изд-во Гуманитарний Центр, 2004. – 336 с.
3. *Фуко, Мішель*. Археологія знання / Пер. з фр. В. Шовкун. – К: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2003. – 326 с.
4. *Bloomsbury Guide to English Literature*. Ed. by Morrison Wynne-Davis. – London: Bloomsbury, 1989. – 1066 p.
5. *Wyatt A.S.* *On Histories and Stories. Selected Essays*. – London: Chatto & Windus, 2000. – 196 p.
6. *Eagleton, Terry*. *Literary Theory. An introduction*. – Minnesota: University of Minnesota Press, 2003. – 234 p.
7. *Gould, Stephen Jay*. *Time's Cycle, Time's Arrow*, 1987. – 222 p. <http://www.sjgarchive.org/library/timeArrow.html>
8. *Keith Jenkins*. “Re-thinking History”. – London and New York: Routledge, 1995. – 77 p.
9. *Munslow, Alun*. “Deconstructing History”. – London and New York: Routledge, 1997. – 226 p.
10. *O'Brien, Patrick*. *Karl An Engagement with Postmodern Foes, Literary Theorists and Friends on the Borders with History*. – February 1999. – <http://www.history.ac.uk>
11. *The Concise Oxford Companion to English literature*. Ed. by Margaret Drabble and Jenny Stringer. – Oxford and New York: Oxford University Press, 1996. – 653 p.
12. *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Ed. by Chris Baldwick. – Oxford and New York: Oxford University Press, 1991. – 246 p.

Summary

The article is devoted to the analysis of the processes which led to emergence of historical discourse in British novel of the close of the XX century. The analysis of social, rhetorical and epistemological practice of historical discourse is done basing on principal theoretical and methodological notions of literary study and historiography. The process of forming historical discourse is viewed taking to consideration interdisciplinary penetration of notions and concepts. Analysis of the subject matter of historical discourse is presented through study of three novels belonging to this period: „Waterland” by Graham Swift, „A History of the World in 10 ½ Chapters” by Julian Barnes, „To the Hermitage” by Malcolm Bradbury.

Key words: historical discourse, discourse structure and subject matter, social, rhetorical and epistemological practices of discourse